

Sexuální chování, orientace, identifikace, preference a role

Jaroslava Valentová

Summary:

Sexuality: behaviour, orientation and related phenomena

Commonly debated in the public sector as well as in academic articles and scientific research, the basic concepts of the phenomenon of sexual orientation are being confused or simply recognized inadequately. This especially affects the conceptual understanding of sexual behaviour, sexual orientation, but also sexual identification and sexual identity.

Homosexual behaviour does not have to correspond to or be the cause of homosexual orientation. Homosexual behaviour may not necessarily be an indication of homosexual orientation. Homosexual orientation has deeper biological roots than homosexual behaviour, which, in humans, is strongly influenced by culture. The phenomenon of sexual orientation does not have to be perceived as a positively dichotomous occurrence anymore. Quite the opposite, it seems it is a continuum of various sexual orientations that can have their own specific biological and socio-cultural roots. The psychological concept of the sexual identification process suggests there can be a discrepancy between the psychological and the biological aspect of a single phenomenon, a discrepancy between sexual orientation [with no regard to behaviour] and sexual identification.

The second part of the article seeks to outline the complex issue of gender conformity and nonconformity, which is closely related to the topic of homosexual orientation and, furthermore, is significantly overshadowed by numerous 'popular myths', common among laymen.

In gender nonconformity we distinguish between Childhood Gender Nonconformity [CGN] appearing before puberty and Continuous Gender Identity [CGI]. Childhood gender nonconformity is one of the most common [although not completely accurate] predictors of future homosexual orientation. As far as the 'popular myths' connected with this issue are concerned, the most widespread yet overly simplified idea is that every homosexually oriented male is positioned nearer to the feminine end of the masculinity – femi-

ninity scale. The article aims to illustrate that the problem is in reality more complex: actually, it is possible to distinguish more types of male homosexual orientation.

Terminologie týkající se různých aspektů lidské sexuality je mnohdy nejednotná, proto je problematické vyjadřovat se o tomto tématu více či méně objektivně. Cílem této práce je nastínit základní rozlišení termínů vztahujících se k fenoménu mužské sexuální orientace a také důvody k tomuto rozlišení. V první řadě jde o rozlišení pojmu sexuálního chování a sexuální orientace, dále také sexuální identifikace a preference. Tyto pojmy jsou často zaměňovány a mnohdy nejsou rozlišovány vůbec. Domníváme se, že je velmi důležité všechny uvedené pojmy rozlišovat, aby nedocházelo k nedorozuměním jak v laické debatě, tak v odborné studii a zejména ve výzkumu.

Cílem druhé části bude načrtnout velmi složitou problematiku genderové konformity/nonkonformity, která je s tématem homosexuální orientace úzce spojena a navíc je značně zastíněna mnoha „lidovými mýty“, jež jsou mezi laiky velmi rozšířené.

Jakékoliv chování je výsledkem celé řady faktorů, kulturních, sociálních, psychologických i biologických. Jinak řečeno, na chování má vliv jak fylogenetický vývoj druhu, dědičnost, smyslový a motorický aparát, tak vnější prostředí. Chování se během ontogeneze jedince může také měnit (zejména na základě učení), neboť vztahy mezi prostředím a organismem jsou velmi dynamické (Fraňková a Bičík, 1999). Etologie chápe lidské chování jako „složitý psychosociální fenomén s neoddelitelnou složkou biologické povahy“, který se vytvářel během velmi dlouhého fylogenetického vývoje druhu (Fraňková a Klein, 1997). Sexuální chování je potom jednou ze základních oblastí sociálního chování (např. vedle teritoriálního chování, agonistického chování, atd.).

1.1 Sexuální chování

O homosexuálním chování hovoříme tehdy, má-li člověk sexuální styky s osobou či osobami stejného pohlaví. Pokud se tedy muž sexuálně stýká s jiným mužem (či žena se ženou), potom vykazuje homosexuální chování, ovšem to ještě neznamená, že je homosexuálně orientován.

Typickým příkladem homosexuálního chování, přičemž ale jedinec nemusí být homosexuálně orientován, je sexuální chování vězňů. V tomto případě jde o stav sexuální nouze, kdy člověk nemá přístup k jedincům opačného pohlaví a velice často proto dochází k homosexuálním stykům mezi vězni. Hovoří se pak o náhražkovém sexuálním chování, kdy se jedinec určité sexuální orien-

tace sexuálně stýká s osobou neupřednostňovaného pohlaví (většinou se tedy jedná o znesnadnění přístupu k preferovanému pohlaví, např. v internátech či v armádě). Ovšem když se tento člověk opět dostane do prostředí, kde nemá problém nalézt si osobu preferovaného pohlaví, od své dřívější sexuální aktivity upustí, jeho sexuální orientace zůstane v zásadě nezměněna. Podobné chování bylo pozorováno například u laboratorních potkanů (Ågmo a Ellingsen, 2003).

Není to ale jediná možnost, kdy se heterosexuálně orientovaní jedinci chovají homosexuálně – i ve stavu bez sexuální nouze se lidé určité sexuální orientace sexuálně stýkají s nepreferovaným pohlavím. Často tu hraje velkou roli nesexuální motivace, jako např. za úplatu, ale může jít také pouze o jakýsi druh experimentování, jež lze dokumentovat zejména mezi adolescenty. Ačkoli někteří autoři tvrdí, že homosexualita vzniká na základě procesu podobnému imprintingu, tedy na základě raných sexuálních zkušeností s partnerem stejného pohlaví (Archer, 1996a; Archer, 1996b; Gallup, 1995; Gallup, 1996), na základě empirických studií bylo zjištěno, že homosexuální chování v mladistvém věku ani fakt zjištění homosexuální orientace sourozence není příčinou homosexuální orientace dospělého jedince (Dawood a kol., 2000).

Ačkoliv může být homosexuální chování a homosexuální orientace ve velmi těsné souvislosti, nejde v žádném případě o pojmy totožné – navíc spolu nemusejí být vůbec pevně svázány. Homosexuální chování tedy může, ale také nemusí být projevem homosexuální orientace.

Homosexuální chování se kromě člověka často vyskytuje u jiných živočišných druhů, a to jak v jejich přirozeném prostředí, tak v zajetí. Velká škála sexuálních praktik včetně četného homosexuálního chování jak mezi samci, tak samicemi, bývá nejčastěji popisována u jednoho z člověku nejpříbuznějších druhů primátů, u šimpanze bonoba (*Pan paniscus*). Důvod těchto sexuálních praktik u bonobů je sociální, nikoliv reprodukční: dochází k podstatnému zmírňování agrese mezi jednotlivými členy skupiny a také k větší kooperaci (Vančata, 2003).

Kromě lidoopů je homosexuální chování popisováno například také u různých druhů makaků, zejména mezi samicemi makaků japonských (*Macaca fuscata*), u kterých je účelem tohoto chování zřejmě utváření a posilování samičích aliancí (Vasey, 1996; Vasey, 1997).

Homosexuální chování není časté pouze u různých druhů primátů, ale i u dalších savců (např. u beranů; Pinckard, 2000; Perkins a kol., 1995), ale také u ptáků, např. u hus. Konkrétně mezi housery bylo pozorováno dlouhodobé partnerství a v případě přijetí samičky k páru byla tato samička oplodněna jed-

ním z houserů. O mláďata se ovšem starali a hnízdo chránili oba samci, čímž se výrazně zvýšil reprodukční úspěch alespoň jednoho z nich (Lorenz, 1963).

U laboratorních zvířat (zejména u potkanů) bylo homosexuální chování pozorováno zejména na základě pokusných změn v působení pohlavních hormonů v různých fázích vývoje a také byl zjištěn vliv učení na sexuální chování hlodavců (Ágmo a Ellingsen, 2003).

1.2 Sexuální orientace

Nyní se dostáváme k pojmu sexuální orientace. Jak již bylo řečeno, pojmy sexuálního chování a sexuální orientace jsou často jak laiky tak vědci zaměňovány a vzhledem k tomu, že neexistuje žádná jednotná definice sexuální orientace, je obtížné celou oblast vymezit.

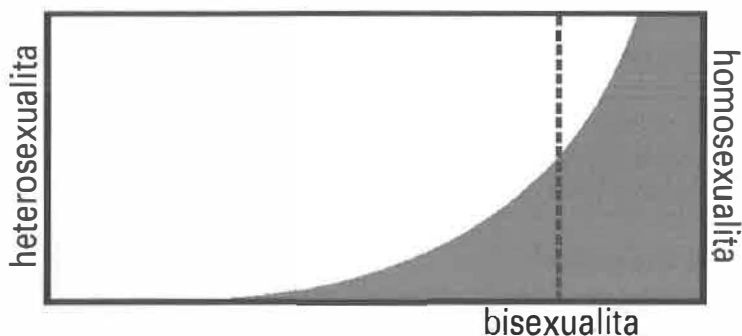
Sexuální orientace je v podstatě pojmem, jež může, ale nemusí zahrnovat sexuální chování, stejně tak sexuální preference i roli. Je to pojem v jistém smyslu nadřazený ostatním, ale nemusí je vždy spojovat. Nadřazen je v tom smyslu, že sexuální orientace zahrnuje vrozenou stránku sexuální orientace, tedy mnohem hlubší kořeny tohoto znaku, než má například sexuální preference.

Sexuální orientace nemusí být vždy vyhraněna zcela jednoznačně. Jedno pohlaví je upřednostňováno, ale někdy je přítomna ještě slaběji vyjádřená schopnost vzrušit se také jedincem druhého pohlaví (Brzek a Pondělíčková-Mašlová, 1992).

Tabulka (viz strana 154) z knihy Třetí pohlaví (Brzek a Pondělíčková-Mašlová, 1992) je názornou ilustrací toho, že fenomén sexuální orientace nemusí být považován za jednoznačně dichotomní jev, ale naopak ukazuje, že jde o kontinuum mnoha různých sexuálních orientací.

Základním odlišením sexuální orientace od sexuálního chování je fakt, že mnoho součástí sexuálního chování je naučitelných, kulturně podmíněných, sexuální chování může být vyjadřováno mnoha variantami a je flexibilní. Sexuální orientace je naproti tomu součástí nenaučené biologické podstaty sexuality jedince, je neměnná, je podmíněná dědičnými či/a jinými biologickými faktory (např. hormonálním působením v prenatálním stadiu vývoje) a jedince odlišných sexuálních orientací od sebe lze odlišit na základě morfologických i kognitivních odlišností.

Z výsledků jednotlivých studií zabývajících se genetickou podmíněností homosexuální orientace (šlo o výzkumy jak behaviorálně genetické, tak o výzkumy molekulární genetiky) se zdá, že existuje genetický základ sexuální orientace alespoň jednoho typu homosexuálně orientovaných mužů v rámci celkové popu-

Obr. 1. „Heterosexuálně-homosexuální kontinuum“, převzato z Brzek a Pondělíčková-Mašlová (1992). Obdélník představuje lidskou společnost, přičemž jeho obsah představuje jakési „heterosexuálně-homosexuální kontinuum“ a zakreslená křivka zobrazuje přibližný poměr mezi homosexuální a heterosexuální vzrušivostí. Levá část kontinua představuje zcela heterosexuálně orientované osoby, při pravém okraji stojí lidé jednoznačně homosexuálně orientovaní, uprostřed jsou lidé se schopností vzrušit se oběma pohlavími. Šedě vybarvená část znázorňuje míru homosexuálního „prožívání“, bílá heterosexuálního „prožívání“. Přerušovaná čára v pravé části představuje poměr heterosexuální a homosexuální vzrušivosti 1:1, představuje tedy bisexuálně zaměřené osoby (Brzek a Pondělíčková-Mašlová, 1992).

lace této minority, ačkoli konkrétní gen či geny identifikovány nebyly (např. Pillard a Bailey, 1998; Bailey a kol., 1999; Hamer, 1993). Sexuální orientaci může ovlivňovat mnoho různých alel, z nichž některé mohou být velmi vzácné a jiné mohou nepředvídatelným způsobem interagovat s vnějším prostředím. Zatím není zcela znám vývoj od genu ke konkrétnímu chování či znaku, vývoj od genotypu k fenotypu. Na vývoj variace znaku působí různé environmentální faktory, jak biologické (například hormonální působení matky v prenatálním stadiu – např. Dörner et al., 2001; Ellis a Cole-Harding, 2001), tak psychosociální, či kombinace obou. Vzájemné působení genetických predispozic a environmentálních faktorů na daný znak je velmi komplikované a konkrétně o vzniku homosexuální orientace je toho dosud známo jen velmi málo.

V rámci mužského pohlaví lze dále na základě empirických výzkumů konstatovat rozdíly v různých morfologických (např. LeVay, 1991; Swaab a kol., 2001; Allen a Gorski, 1992) i kognitivních znacích (např. Neave, Menaged a Weightman, 1999; Rahman, Wilson a Abrahams, 2003; McFadden a Shubel, 2003) odlišující homosexuálně orientované muže od heterosexuálů. Uvedené výsledky je ovšem obtížné zobecňovat, ať již z důvodu metodologických nesrovnalostí výzkumů či nesourodosti mnoha výsledků.

Vzhledem k tomu, že na základě pozorovaných rozdílů nelze v žádném případě jednoznačně říct, že by homosexuálně orientovaní muži byli celkově nedostatečně maskulinizováni (vystaveni většímu působení androgenů v kritických stadiích prenatálního vývoje) či naopak příliš maskulinizováni, zdá se být přílehlavý termín třetí pohlaví. Vypadá to, jako by v sobě homosexuální muž spojoval jak některé maskulinní rysy, tak některé rysy hypomaskulinní až femininní. Z většiny uvedených výzkumů je zřejmá více či méně vědomá tendence umísťovat homosexuálně orientovaného muže v rámci osy maskulinita-feminita někam mezi heterosexuálně orientovaného muže a heterosexuálně orientovanou ženu, tedy v podstatě k femininnímu pólu (viz níže).

Ačkoli je tedy zřejmé, že určité biologické aspekty homosexuálně orientovaných mužů jsou odlišně od mužů heterosexuálních, nelze s jistotou tvrdit, že jsou tyto odlišnosti příčinou homosexuální orientace. Mohou se vyvíjet paralelně se sexuální orientací nebo mohou být jejím důsledkem.

Dále je nutno poznamenat, že z výsledků mnoha výzkumů je patrné, že homosexuální muž, ačkoli například vystaven menšímu (nebo naopak většímu) působení některých prenatálních hormonů, je stále v první řadě mužem. Nejde o ženský mozek uvězněný v mužském těle či o žádnou jednoznačnou sexuální (či genderovou) inverzi, jak se dříve věřilo. Homosexuálně orientovaný muž má s heterosexuálně orientovanou ženou společnou preferenci sexuálních partnerů, ovšem i v rámci tohoto společného znaku se vyskytují některé rozdíly. Například heterosexuální ženy v průměru preferují u svých partnerů vyšší věk, ovšem jak heterosexuální tak homosexuální muži preferují nižší věk svých partnerů/partnerů (Silverthorne a Quinsey, 2000).

1.2.1. Měření sexuální orientace

Na základě výzkumů různých aspektů sexuální orientace byla zavedena škála zobrazující rozsah sexuální preference (Bullough, 1998). V roce 1948 Alfred Kinsey ve svém velmi často citovaném odstavci napsal: „Muži nepředstavují dvě samostatné populace, heterosexuály a homosexuály. Žádná věc není černobílá. Je samotnou podstatou taxonomie, že příroda má jen málokdy co do činění s dvěmi protikladnými kategoriemi. Pouze lidská mysl vytváří kategorie a snaží se násilím rozškatulkovat všechna fakta. Živý svět je kontinuum v každém svém aspektu. Čím dříve se to naučíme chápat **ve vztahu k sexuálnímu chování**, tím dříve budeme schopni rozumět faktům týkajícím se sexu.“ (Kinsey a kol., 1948, citováno podle Brown a Fee, 2003)

Na základě tohoto poznatku zavedl Kinsey bipolární škálu, která zobrazovala kontinuum mezi výlučnou homosexualitou a výlučnou heterosexuální. Tato sedmibodová škála znamenala sice průlom v oblasti chápání rozsahu sexuální orientace, ovšem byla také často kritizována. Jednou ze zásadních kritik je to, že Kinsey nerozlišoval mezi sexuální orientací, sexuálním chováním, ani sexuální identifikací, což jsou zcela základní rozlišitelné kategorie. Jeho škála tedy v podstatě není opravdovým kontinuem, protože v sobě nezahrnuje jiné důležité součásti sexuální orientace.

Po Kinseyho sedmibodové škále byla zavedena tzv. „Kleinova mřížka sexuální orientace“ (Klein Sexual Orientation Grid, KSOG). Ta zahrnovala sedm dimenzí fenoménu sexuální orientace: sexuální přitažlivost, sexuální chování, sexuální fantazie, citové preference, sociální preference, sebeidentifikaci a heterosexuální/homosexuální životní styl (Sell, 1997).

Jinou škálou je DeCeccova pětibodová škála, která měří různé dimenze zvláště u homosexuality a zvláště u heterosexuality. Sexuální identitu tato škála rozlišuje na biologické pohlaví, genderovou identitu, sociální sexuální roli a nakonec sexuální orientaci (Gonsiorek a kol., 1995).

Kromě těchto škál se k určení sexuální orientace používají například kognitivní metody (měření reakčního času probanda na obrázky nahých a polonahých žen a mužů). Užitečné mohou být také dotazníky ohledně sexuálního chování a sexuálních citů určené nikoliv probandovi, ale například členům jeho rodiny, zejména sourozencům či dvojčatům, ale také přátelům, sexuálním partnerům, apod. (Mustanski, Chivers a Bailey, 2002). Předpokládaná míra konkordance ve výpovědích probanda a jeho dvojčete ovšem v některých studiích nebyla potvrzena (Kirk, Bailey a Martin, 1999).

Jinou metodou, jež se používá jako měřítko sexuální orientace, je tzv. falometrie. Jde o měření povrchových či objemových změn penisu v závislosti na vizuálním či audiovizuálním sexuálním stimulu zobrazujícím buď ženu nebo muže, přičemž reakce penisu je interpretována jako sexuální přitažlivost k tomu kterému pohlaví. Tato metoda byla ovšem z mnoha metodických důvodů často kritizována, (Mustanski, Chivers a Bailey, 2002).

V současné době se v rámci výzkumů týkajících se sexuální orientace používají kromě uvedených metod dotazníky zahrnující otázky zjišťující dosavadní sexuální chování jedince. V první řadě jde o zjišťování celkového počtu sexuálních partnerů a také pohlaví dosavadních sexuálních partnerů, dále jde o dotazy zjišťující různé sexuální praktiky v závislosti na cílech výzkumu. Pokud ovšem výzkum zahrnuje pouze otázky týkající se dosavadního sexuálního chování, na

jejichž základě určuje sexuální orientaci, dochází k jedné z častých metodologických nepřesností a tím pádem ke spornosti výsledků.

1.2.2. *Definice sexuální orientace*

Další diskutovanou problematikou týkající se výzkumu homosexuality je nejednotné definování sexuální orientace. Definice lze rozdělit na dva základní typy podle toho, na kterou stránku sexuality se zaměřují. Většina definic obsahuje behaviorální a/nebo psychologickou a sociální komponentu sexuální orientace, přičemž ty definice, které zahrnují obě komponenty se liší podle toho, jakou spojkou k sobě tyto komponenty řadí („a“ a „nebo“) (Sell, 1997). Dále se tyto definice liší pole toho, jaké termíny používají.

Prvním typem definice je například definice Beachova, podle níž je „homosexualita výhradně určité chování mezi dvěma jedinci stejného pohlaví. Toto chování musí být jasně sexuálně laděné, musí obsahovat sexuální vzrušení a v mnoha případech také ústí v uspokojení sexuálního pudu“ (Beach, 1930, citováno podle Sell, 1997).

Definice zaměřující se výlučně či alespoň z větší části na psychologickou nebo sociální stránku sexuální orientace jsou například definice psychoanalytické, které používají termíny jako například „touha“, „sexuální přitažlivost“ či „zájem o“. Mnoho takových definic chápe homosexuální orientaci muže jako sexuální inverzi (termín používaný Freudem pro označení homosexuality), tedy jako ženský mozek (či ženská mysl) v mužském těle. Sigmund Freud například definuje tzv. absolutně invertované muže (tedy výlučně homosexuálně orientované muže) jako muže, jejichž „sexuální objekt může být jen téhož pohlaví, kdežto druhé pohlaví pro ně není nikdy předmětem touhy, nýbrž je jim zcela lhostejný nebo v nich dokonce vyvolává sexuální odpor“ (Freud, 2000).

Příkladem posledního typu definic je definice Simona LeVaye (1993), podle nějž je sexuální orientace „směřování sexuálních pocitů či chování k osobám opačného pohlaví (heterosexualita), stejného pohlaví (homosexualita) nebo k oběma pohlavím (bisexualita)“ (LeVay, 1993:105).

Příkladem definice, v níž vyniká spojka „nebo“, je definice z Websterova výkladového slovníku (Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary, 1996), v němž je homosexualita definována jako „sexuální touha nebo chování zaměřené k osobě stejného pohlaví“.

Anthony F. Bogaert (2002) ve své definici sexuální orientace používá spojku a: sexuální orientace je podle něj „erotická a citová náklonnost k stejnému, opačnému nebo k oběma pohlavím“.

Podle Lindy Mealeyové (Mealey, 2000) je homosexuální orientace „upřednostňování sexuálních partnerů stejného pohlaví, bez ohledu na dosavadní chování“.

Dále jsou tu také definice, které vyzdvihují buď vrozenou (genetickou) stránku sexuální orientace nebo její získaný (environmentální) aspekt (tzv. nature versus nurture konflikt), ovšem podle mnohých autorů, k nimž se také přikláníme, je sexuální orientace jevem, v němž jsou či alespoň mohou být zastoupeny obě zmíněné determinanty. Například Dean Hamer (Hamer a Copeland, 1994) chápe sexuální orientaci jako „hluboce zakořeněnou součást psychologické stránky jedince, jež odpovídá genetické predispozici“. Cesta od genetického základu sexuální orientace k fenotypovému vyjádření tohoto znaku může být provázena mnoha environmentálními okolnostmi, jež mohou být biologické (např. hormonální) i psychologické či sociální povahy (Hamer a Copeland, 1994). Hamer dále definuje sexuální orientaci spíše jako „přitažlivost“ (attraction) než „chování“ (action), protože sexuální uvažování je podle něj mnohem více polarizované nežli chování. Dále je důležité zdůraznit, že homosexuální orientace zahrnuje celý složitý komplex jevů, proto o ní nelze hovořit jako o jednoduchém mendeliánském znaku – lze zkoumat a popisovat jednotlivé znaky s homosexualitou spojené či homosexualitu tvořící.

Definice sexuální orientace se liší v mnoha ohledech a jsou také velmi kulturně podmíněné. Jednotlivé kultury, etnika a sociální třídy v rámci kultur se liší v postojích vůči homosexuální orientaci, což ovlivňuje konceptualizaci sexuální orientace (Gonsiorek a kol, 1995).

Nejednotnost v definicích homosexuality je důvodem problematické srovnatelnosti mnoha empirických studií. Různé konceptualizace homosexuality způsobují například výběr rozdílných vzorků, apod.

Na závěr přehledu definic uvádíme definici vlastní:

Homosexuálně orientovaný jedinec je takový jedinec, jehož fantazie, náklonnost a touhy se orientují výlučně či alespoň z větší míry na stejné pohlaví (tj. homosexuální orientace), ovšem svou orientaci může či nemusí navenek projevovat (tj. homosexuální chování a homosexuální preference) a dokonce se nemusí jako homosexuál identifikovat (tj. homosexuální identifikace, viz níže).

1.3 Sexuální identita a proces identifikace

Sexuální identita je jedním z pojmů, který je třeba zmínit. Jde spíše o psychologický termín vyjadřující to, s jakou sexuální orientací se jedinec identifikuje. Důležité je nezaměňovat sexuální identifikaci s pohlavní identitou, tedy s poci-

tem příslušnosti k určitému pohlaví, nikoliv orientaci. Na základě psychologické teorie kvality života, celkového zdraví a pohody (well-being) (Křivohlavý, 2001) by ideálním případem měla být shoda mezi sexuálním chováním, sexuální orientací a sexuální identitou. Ovšem tak to často nebývá – například právě mnoho homosexuálů se v důsledku společenské ostrakizace za homosexuálně orientované neidentifikuje. Mohou proto žít v manželství a zakládat rodiny, a to i přes svou homosexuální orientaci a mnohdy i navzdory homosexuálnímu chování. Tento rozpor mezi sexuální orientací a identitou je velmi častý (Beatty, 1999). To, že nejednotnost mezi identitou, chováním a orientací zhoršuje v psychologickém slova smyslu kvalitu života, dokazuje například doložené vysoké procento mladých homosexuálních mužů (ve srovnání s heterosexuály), kteří se zabývají myšlenkami na sebevraždu a kteří se o sebevraždu dokonce pokusili (Remafedi, 2002).

Sexuální identifikace je velice složitý proces, který má v životě více fází, jež jsou často spojeny se závažnými psychologickými konflikty. Nejdůležitější fází sexuální identifikace je tzv. „coming out“ (v češtině „vyvstání“ či „zveřejnění“, anglický výraz v sobě ovšem zahrnuje jak vyjevení své sexuality sama sobě, tak ostatním lidem, někdy se používá výraz „coming out of the closet“), tedy proces rozpoznávání a vymezování vlastní sexuality (jak jedincem v průběhu ontogeneze, tak skupinou v průběhu historie). Coming out lze definovat jako víceúrovňový proces, jehož součástí je „angažovanost v aktivitách homosexuálů, osobní názory na homosexualitu, spokojenost s homosexualitou, sexuální identita a její odhalení ostatním“ (Rosario, 2001). Nejdříve přichází definování vlastní sexuality sobě samému a poté i ostatním lidem (Hamer a Copeland, 1994). K této fázi identifikace ale mnohdy vůbec nedojde nebo k ní dojde až v pozdějším věku (Beatty, 1999). Nejčastější příčinou neprožitého coming outu je výše zmíněná společenská ostrakizace, celkové homofobní naladění společnosti a také spojování homosexuální orientace s mnoha psychologickými a konkrétně emocionálními problémy, jako je například sebevražednost, deprese a úzkostné poruchy. Tyto problémy bývají ovšem chápány jako důsledek homosexuální orientace a nikoliv společenského nátlaku na homosexuálně orientované (Bailey, 1999).

1.3.1 Sexuální preference

Někteří autoři rozlišují ještě jeden termín, sexuální preferenci (např. McKnight, 1997), která je podmíněna environmentálními faktory.

Jak již bylo výše naznačeno, sexuální chování je z velké části ovlivněno také

kulturním pozadím, v němž jedinec žije. V určitých kulturních oblastech existují lidé, kteří svou sexuální orientaci z nějakých důvodů neprojevují nebo ji **projevovat** nemohou. Po velkou část minulého století byla homosexuální orientace (i homosexuální chování) trestána a dokonce přeučována. Mnozí se proto přizpůsobili většině na úkor vlastní „přirozenosti“. V tomto případě někteří autoři hovoří o sexuální preferenci, tedy o tom, jaký by jedinec měl být, což může být v rozporu s vrozenou postatou tohoto **znaku**. Sexuální preferenci se lze z velké míry naučit, v podstatě je věcí osobní **volby** (případně **donucení**), ale zřejmě nikoliv dědičně podmíněným znakem. Sexuální preference je tedy „exprese“, vyjádření vlastní sexuality (na rozdíl od sexuální identity, jež je spíše „impresí“, vlastním prožíváním sexuality). Jedinec se tedy může sexuálně vyjadřovat z mnoha různých důvodů v rozporu se svou identitou (McKnight, 1997). „Tato plasticita není důkazem ani vrozené ani naučené stránky homosexuality, spíše je známkou lidské behaviorální flexibility“ (McKnight, 1997).

1.3.2 Sexuální role

Hovoří-li se o sexuální roli, jde v podstatě o sociální kategorii (Weeks, 2001), jež je založená na rozlišení femininní a maskulinní role ve společnosti. Kromě konstitučních faktorů (sexuální role je projevem pohlavní identity) jsou v procesu vytváření individuální sexuální role rozhodující kulturně-společenské faktory, jež zprostředkovává především rodina (Weiss, 2002). V kontextu homosexuality jde o časté zjednodušující modely dvou partnerů stejného pohlaví ale opačné sexuální role, tzn., že jeden partner „hraje“ maskulinní, aktivní roli (v angličtině se pro homosexuální muže tohoto typu používá termín „top gay man“ a pro ženy „butch“) a druhý „hraje“ roli femininní, pasivní (tzv. „bottom gay man“ a „femme“ – LeVay, 1993). Toto rozlišení v rámci partnerů stejného pohlaví vzniklo původně z rozlišení aktivní mužské role a pasivní role ženské. Ovšem v rámci partnerů stejného pohlaví bylo zřejmě nutno tímto způsobem zavést sociální hierarchii, přičemž aktivní jedinec z homosexuálně praktikujících mužů nebyl na rozdíl od svého partnera po značnou dobu pokládán za homosexuálně orientovaného, a to nikoliv jenom u člověka, ale například i u laboratorních zvířat, kdy jako homosexuálně se chovající zvíře bylo popisováno zvíře pasivní, často například experimentálně hormonálně ovlivněné (Agmo a Ellingsen, 2003).

Generová nonkonformita

Homosexuálně orientovaní jedinci (muži i ženy) bývají často považováni za tzv. genderově atypické či genderově nonkonformní (laicky řečeno za „zženštilé“,

v angličtině se pro genderově nonkonformní chlapce používá slovo „sissy“, naopak pro genderově nonkonformní dívky se používá slovo „tomboy“; Bailey, Bechtold a Berenbaum, 2002). Genderově nonkonformní jedinec je tedy takový jedinec, jehož chování není typické pro dané pohlaví (představa o tom, co je a co není pro dané pohlaví typické, je samozřejmě z velké míry závislá na kultuře a typu společnosti, v níž jedinec žije). To u malých chlapců znamená například preferování kamarádství s dívkami než s chlapci, dále preferování her, hraček i oblečení, jež jsou typické pro druhé pohlaví a také zároveň vyhýbání se typicky chlapeckým hrám či oblečení. Některé genderově nonkonformní děti dokonce „vypadají“ jinak, tedy některé znaky ve fyziognomii těchto dětí je charakterizují jako genderově nonkonformní (Pillard a Bailey, 1998).

Nonkonformita se ovšem projevuje i v dospělosti, a to vykazováním takových aktivit a schopností, které jsou typické pro druhé pohlaví. Genderová nonkonformita v dospělosti již ale nekoreluje tak silně se sexuální orientací.

V rámci genderové nonkonformity se tedy rozlišuje dětská genderová nonkonformita projevující se před pubertou (Childhood Gender Nonconformity, CGN) a trvalá genderová identita (Continuous Gender Identity, CGI) (Dunne a kol., 2000).

Standardní osobnostní testy často zahrnují tzv. škálu maskulinity-feminity, která pomáhá zjistit stupeň subjektivního nahlížení na vlastní „mužskost“ či „ženskost“ dotazovaného jedince. Spíše než o bipolární škálu jde ovšem o víceúrovňový graf, který zahrnuje jak různé oblasti typicky ženského a typicky mužského chování a aktivit, tak různé osobnostní rysy (Lippa, 2001).

Co se homosexuality týče, bylo zjištěno, že dětská genderová nonkonformita je jedním z nejčastějších prediktorů pozdější homosexuální orientace (Bailey, Nothnagel a Marilyn, 1995; Cohen, 2002). Také bylo zjištěno, že výpovědi týkající se stupně dětské genderové nonkonformity jsou velmi podobné u homosexuálně orientovaných bratrů (Dawood a kol., 2000). Nelze ovšem u každého genderově atypického dítěte s jistotou tvrdit, že bude v dospělosti homosexuálně orientováno. V rámci homosexuálně orientovaných mužů jsou velké výkyvy co se dětské genderové nonkonformity týče – byly zjištěny značné individuální rozdíly ve stupni genderové nonkonformity.

Většina výzkumů zabývající se touto problematikou je sice založena na retrospektivních výpovědích probandů, ovšem bylo zjištěno, že výpovědi probandů a jejich matek či sourozenců týkající se dětské genderové nonkonformity signifikantně korelují (Bailey, 1995).

Nejrozšířenější a zároveň velmi zjednodušenou představou je, že každý homo-

sexuálně orientovaný jedinec je umístěn na škále maskulinita – feminita blízko onoho femininního pólu.

Některé výzkumy sice jednoznačně ukazují, že homosexuálně a bisexuálně orientovaní muži uvádějí vyšší stupeň CGI než heterosexuálové (Cohen, 2002), ovšem problematika se zdá být složitější. Určení sexuální orientace bylo v tomto výzkumu založeno na zodpovězení jediné otázky („Která z následujících charakteristik nejlépe popisuje vaši současnou sexuální identitu? Heterosexuál, homosexuál, bisexuál“). Muži, kteří se identifikovali jako heterosexuální a zároveň uváděli alespoň nějaký stupeň přitažlivosti ke stejnému pohlaví, vykazovali nižší stupeň maskulinity a vyšší stupeň feminity než zcela heterosexuální muži.

Dunne, Bailey, Kirk a Martin (2000) ve svém výzkumu ukázali, jak problematické je zkoumání tak komplexního jevu, jakým je homosexualita a genderová nonkonformita. Autoři potvrdili, že sexuální orientace není bipolárním fenoménem, naopak bylo nutné probandy rozdělit na základě tří proměnných: sebeidentifikace jako heterosexuál/homosexuál, výskyt či absence přitažlivosti ke stejnému pohlaví a výskyt či absence partnerů stejného pohlaví. Bylo tedy rozlišeno pět podskupin: 1. zcela heterosexuální jedinci, 2. jedinci vykazující homosexuální chování, 3. jedinci sexuálně přitahovaní ke stejnému pohlaví, 4. jedinci sexuálně přitahovaní ke stejnému pohlaví a vykazující homosexuální chování a 5. jedinci, kteří se identifikují jako bi/homosexuálové. V této studii byl signifikantně průkazný lineární trend k větší dětské genderové nonkonformitě v závislosti na vzdálenosti od „zcela heterosexuální“ podskupiny. Byl zjištěn signifikantní rozdíl v CGN mezi zcela heterosexuálními muži a muži, kteří sice uváděli nějaké homosexuální chování, ale identifikovali se jako heterosexuálové. Tato druhá skupina vykazovala vyšší stupeň dětské genderové nonkonformity ve srovnání se skupinou první. Na druhou stranu skupina mužů přitahovaných ke stejnému pohlaví vykazovala ještě signifikantně vyšší stupeň CGN než skupina druhá. Zajímavé je, že skupina mužů přitahovaných ke stejnému pohlaví bez jakéhokoliv homosexuálního chování se ve stupni CGN signifikantně nelišila od skupiny mužů přitahovaných ke stejnému pohlaví a zároveň uvádějících homosexuální chování. Navíc se všechny skupiny signifikantně lišily od mužů, kteří se jako bi/homosexuální identifikovali (ti vykazovali nejvyšší stupeň CGN).

Co se týče trvalé genderové identity (CGI), byla ve stejné studii prokázána opět narůstající feminita u mužů vzdalujících se od „zcela“ heterosexuálního pólu. „Zcela“ heterosexuální skupina mužů a skupina mužů, kteří se identifikovali

vali jako bi/homosexuální, se ve stupni CGI signifikantně lišily od ostatních skupin. Ostatní skupiny se mezi sebou nijak signifikantně nelišily.

Stupeň genderové (non)konformity lze zjišťovat nejen na základě přímých dotazů týkajících se genderové identity probandů, ale také pomocí nepřímých dotazů týkajících se různých pro dané pohlaví (ne)typických aktivit, preferencí či zaměstnání. Jedním z nejrozšířenějších „lidových mýtů“ o homosexuálně orientovaných mužích je představa, že homosexuálové preferují některé barvy (konkrétně růžovou – v angličtině se homosexuální minorita lidově nazývá „pink minority“), které většinou preferují heterosexuální ženy. Výzkum zaměřený na toto téma ovšem žádné rozdíly v preferencích barev mezi heterosexuálně a homosexuálně (a bisexuálně) orientovanými muži nepotvrdil (Ellis a Ficek, 2001).

Jiným často používaným měřítkem pro určení genderové (non)konformity jsou dotazy týkající se volby zaměstnání (u dětí jde o dotazy týkající se oblíbených her na zaměstnání a představ budoucího zaměstnání). Lippa (2002) ve svém výzkumu na dvou různých vzorcích zjistil, že homosexuálně orientovaní muži nepreferují ani typicky mužské ani typicky ženské (většinou jde o zaměstnání založené na kontaktu s lidmi a o práci s estetikou) zaměstnání, ale nacházejí se v této preferenci zhruba uprostřed mezi oběma póly.

Co se týče preference zaměstnání, existuje mnoho „lidových mýtů“ založených na představě, že homosexuální muži jsou nepoměrně více než heterosexuálové zastoupeni v umění (zejména v tanci), v zaměstnáních týkajících se módy (kadeřnictví, design...) a v dekoračních zaměstnáních (dekorace interiérů, květinářství...). Na prověření jednoho z těchto mýtů se ve svém výzkumu zaměřili Bailey a Oberschneider (1997), kteří vycházeli z výpovědí současných či bývalých profesionálních tanečníků (heterosexuálních i homosexuálních). Výsledky výzkumu byly následující: profesionální tanečníci uváděli, že přes padesát procent profesionálních tanečníků, s nimiž se v různých tanečních souborech setkali, je homosexuálně orientovaných. Dalším zajímavým výsledkem této studie byl zjištěný rozdíl v motivaci k tančení mezi heterosexuálními a homosexuálními muži. Homosexuální tanečníci se na rozdíl od heterosexuálních tanečníků pro tanec rozhodli sami (heterosexuální tanečnice signifikantně častěji inspirovali rodiče) a uváděli intenzivnější zájem o tuto aktivitu. Homosexuální orientace ovšem není důsledkem tanečního povolání – homosexuální fantazie se u probandů objevovaly dříve než zkušenosti s tancem.

Další „lidový mýtus“ tvoří představa, že „gen pro homosexualitu“ je spojen s „genem pro genderovou nonkonformitu“ (tzv. „sissy gene hypothesis“). Výzkum

Deana Hamera ovšem dokazuje, že tomu je spíše naopak. Při sbírání dat k molekulárně genetickému výzkumu DNA homosexuálních probandů nasbíral Hamer (1993) obrovské množství výpovědí, jejichž statistické zpracování nebylo dosud v rámci vědecké literatury publikováno. Autor ovšem uvádí (Hamer a Copeland, 1994), že páry homosexuálních bratrů, jež měly společný ten úsek DNA, který podmiňuje homosexuální orientaci (region Xq28), vykazovali maskulinnější chování než diskordantní páry. Podle Hamera jsou tedy faktory odpovědné za homosexualitu a faktory odpovědné za genderovou nonkonformitu různé.

Na druhou stranu bylo zjištěno (Dawood, 2000; viz výše), že homosexuální bratři vykazují podobnou míru dětské genderové nonkonformity. Ovšem Hamer (Hamer a Copeland, 1994) zjistil, že některé páry homosexuálních bratrů nemusejí být konkordantní co se regionu Xq28 týče nebo dokonce žádný z bratrů nemusí být nositelem tohoto markeru. Studie Baileyho a kol. (2000) navíc ukázala, že stupeň genderové (non)konformity je podobný jak u konkordantních tak u diskordantních párů dvojčat.

Teorie Exotické se stává erotickým (Exotic Becomes Erotic)

Jednou z alternativních teorií, kterou je možné zahrnout do této práce, je teorie D. J. Bema (Bem, 1996; Bem, 1997; Bem, 2000) „exotické se stává erotickým“ (Exotic becomes Erotic), v níž se autor snaží objasnit základ toho, co je známé pod názvem sexuální tabu. Autor uvádí korelace mezi vrozenými charakterovými rysy a sexuální orientací, neuvažuje je však jako její příčiny. Sexuální orientace, ať již heterosexuální či homosexuální, vzniká podle Bema vždy na stejném principu – autor totiž považuje heterosexuální orientaci za stejně nesamozřejmou jako orientaci homosexuální. Geneticky podmíněná není podle něj ta či ona sexuální orientace přímo, ale pouze temperament dítěte, který určí, zda bude člověk v dětství přitahován lidmi, kteří mu jsou podobní a zda bude v dospělosti sexuálně přitahován lidmi, kteří jsou od něj odlišní. V dětství je tedy člověk přitahován svou rodinou a nejbližšími příbuznými, v dospělosti ale svou sexuální aktivitu zaměřuje na lidi vně rodinného kruhu, na nepřibuzné. Většinou dítě napodobuje vrstevníky stejného pohlaví, vyazuje podobné aktivity jako oni (tyto aktivity jsou samozřejmě velice kulturně podmíněné) a také s nimi komunikuje více, než s pohlavím opačným (je tedy genderově konformní), které pro něj bude přitažlivé až v dospělosti – tak vzniká heterosexualita. Homosexuální orientaci v dětství naopak předpovídá genderová nonkonformita – když si dítě hraje s opačným pohlavím a zajímají ho také

aktivity, kterými se většinou zabývá pohlaví opačné. Vrozený je tedy podle autora nejen temperament dítěte, který určuje, co je pro něj v dětství blízké a co vzdálené (exotické). Vrozené je také to, že se pro dítě v dospělosti stává přitažlivým to, co pro něj bylo v dětství exotickým (vzdáleným).

Tato teorie v podstatě opět vypovídá o určité feminizaci homosexuálně orientovaného muže. Ačkoli jde v zásadě o teorii psychologickou, její důsledky se týkají i biologických kořenů (Bem, 2000). Podle autora faktory jako je genotyp, prenatální působení hormonů či mozková neuroanatomie, zasahují do vzniku sexuální orientace pouze nepřímo – přímo ovlivňují jen to, jestli bude dítě vykazovat genderovou konformitu nebo ne, což se zejména u mužů ukázalo být dobrým ukazatelem pozdější sexuální orientace (např. Bailey a Zucker, 1995).

Z teorie ovšem mimo jiné vyplývá to, že samotná sexuální orientace je podmíněna spíše zážitky z dětství než biologickými aspekty (Bem, 1997). Autor dále vysvětluje vznik mužské homosexuality stejnými mechanismy jako vznik homosexuality ženské.

Zdá se, že stupeň genderové nonkonformity (CGN i CGI) lze pokládat za měřítko, na jehož základě by bylo možné rozlišit alespoň dva typy mužské homosexuální orientace. Příčina homosexuální orientace u těch mužů, kteří v dětství vykazovali genderovou nonkonformitu, je jiná než u genderově konformních mužů (Dawood a kol., 2000). Pořadí narození a efekt poměru pohlaví mezi sourozenci (pro přehled viz Blanchard, 1997) se týká zejména genderově nonkonformních homosexuálů. Příčinou genderové nonkonformity může být odlišné působení androgenů v prenatálním stadiu či snížená schopnost cílových receptorů na ně reagovat, ovšem také například mateřská imunitní reakce (tyto možnosti se nemusejí vylučovat). Částečná hypomaskulinizace některých heterosexuálních mužů může být způsobena právě těmito faktory.

Je tedy možné, že genderová nonkonformita je spojena s genem/geny ovlivňujícími homosexuální orientaci, jež jsou umístěny v regionu Xq28, pouze v menší míře nebo dokonce vůbec. Pokud genderová nonkonformita není vůbec spojena s typem homosexuality, který je podmíněn genem/geny umístěnými v regionu Xq28 (jde stále spíše o otázku než tvrzení), potom lze skutečně hovořit minimálně o dvou typech homosexuality. Jak bylo naznačeno, jeden typ homosexuality je zřejmě spojen s efektem starších bratrů, který koresponduje zejména s genderově nonkonformnějšími typy homosexuálně orientovaných mužů.

Nutno dodat, že jedním z problémů uvedených teorií vysvětlujících fenomén pořadí narození či pořadí narození mezi bratry je přehlížení zjištěného faktu,

že efekt starších bratrů koreluje zejména s mechanismy sexuální přitažlivosti (sexual attraction je termín používaný A. F. Boagertem, 2002) ke stejnému pohlaví (tedy spíše s orientací), nikoliv přímo s homosexuálním chováním, které sexuální orientaci nemusí nutně odpovídat (viz výše).

U velmi femininních chlapců s více staršími bratry byla navíc zjištěna nižší novorozenecká váha než u kontrolní skupiny (Blanchard a kol., 2002). Femininnost mužů v dětském věku je dále považována za signifikantní (nikoliv stoprocentní) ukazatel homosexuální orientace v dospělém věku (Cohen, 2002). Dále je také pravděpodobné, že efekt starších bratrů je nezávislý na rodinných (genetických) vlivech na sexuální orientaci. Zdá se, že všechny tyto výsledky poukazují k jednomu typu mužské homosexuální orientace, který není geneticky podmíněn (nebo je podmíněn jinými geny než těmi, které se nacházejí na Xq28), ovšem zřejmě je ovlivněn hormonálním působením v prenatálním stadiu vývoje, neboť hypomaskulinizované mozkové struktury mohou vykazovat pouze tyto femininnější typy homosexuálních mužů.

Literatura:

- Fraňková, S. and Klein, Z., 1997, Úvod do etologie člověka: Praha, HZ Systém.
- Ágmo, A. and Ellingsen, E., 2003, Relevance of non-human animal studies to the understanding of human sexuality: *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 293–301.
- Archer, J., 1996, Attitudes Toward Homosexuality: An Alternative Darwinian View: *Ethology and Sociobiology*, 17, 275–280.
- Archer, J., 1996, Attitudes toward homosexuality: A Rejoinder: *Ethology and Sociobiology*, 17, 285–287.
- Gallup, G. G., 1995, Have Attitudes Toward Homosexuals been Shaped by Natural Selection?: *Ethology and Sociobiology*, 16, 53–70.
- Gallup, G. G., 1996, Attitudes toward Homosexuals and Evolutionary Theory: The Role of Evidence: *Ethology and Sociobiology*, 17, 281–284.
- Dawood, K., Horvath, Ch., Revelle, W., Pillard, R. C., and Bailey, J. M., 2000, Familial aspects of male homosexuality: *Archives of Sexual Behavior*, 29, 155.
- Vasey, P., 1997, Relatedness threshold for nepotism in Japanese macaques: *Animal Behavior*, 53, 1089–1101.
- Vasey, P. L., 1996, Interventions and alliance formation between female Japanese macaques during homosexual consorship: *Animal Behavior*, 52, 539–551.
- Perkins, A., Fitzgerald, J. A., and Moss, G. E., 1995, A Comparison of LH Secretion and Brain Estradiol Receptors in heterosexual and Homosexual rams and female Sheep: *Hormones and Behavior*, 29, 31–41.
- Pinckard, K. L., Stellflug, J., Resko, J. A., Roselli, C. E., and Stormshak, F., 2000, Review: brain aromatization and other factors affecting male reproductive behavior with emphasis on the sexual orientation of rams: *Domestic Animal Endocrinology*, 18, 83–96.

- Lorenz, K., 2003, *Takzvané zlo*: Praha, Academia.
- Brzek, A. and Pondělíčková-Mašlová, J., 1992, *Třetí pohlaví*: Praha, Scientia Medica.
- Pillard, R. C. and Bailey, J. M., 1998, Human sexual orientation has a heritable component: *Human Biology*, 70, 347–365.
- Bailey, J. M., Miller, M. B., Farrer, L. A., Trivedi, S., Murphy, R. L., Pillard, R. C., and Dawood, K., 1999, A Family History Study of Male Sexual Orientation Using Three Independent Samples: *Behavior Genetics*, 29, 79–86.
- Hamer, D., Hu, S., Hu, N., Magnuson, V. L., and Pattatucci, A. M. L., 1993, A linkage between DNA markers on the X chromosome and male sexual orientation: *Science*, 261, 321–327.
- Ellis, L. and Cole-Harding, S., 2001, The Effects of prenatal stress, and of prenatal alcohol and nicotine exposure, on human sexual orientation: *Psychology and Behavior*, 74, 213–226.
- Dörner, G., Götz, F., Rohde, W., Plagemann, A., Lindner, R., Peters, H., Ghanaati, Z., 2001, Genetic and Epigenetic Effects on Sexual Brain Organization Mediated by Sex Hormones: *Neuroendocrinology Letters*, 22, 403–409.
- Allen, L. S. and Gorski, R. A., 1992, Sexual Orientation and the Size of the Anterior Commissure in the Human Brain: *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 89, 7199–7202.
- LeVay, S., 1991, A Difference in Hypothalamic Structure Between Heterosexual and Homosexual Men: *Science*, 253, 1034–1037.
- Swaab, D. F., Chung, W. C. J., Kruijver, F. P. M., Hofman, M. A., and Ishunina, T. A., 2001, Structural and functional sex differences in the human hypothalamus: *Hormones and Behavior*, 40, 93–98.
- Neave, N., Menaged, M., and Weightman, D. R., 1999, Sex Differences in Cognition: the role of testosterone and sexual orientation: *Brain and Cognition*, 41, 245–262.
- Rahman, Q., Abrahamas, S., and Wilson, G. D., 2003, Biosocial Factors, sexual orientation and neurocognitive functioning: *Psychoneuroendocrinology*.
- McFadden, D. and Shubel, E., 2003, The Relationship between otoacoustic emissions and relative lengths of fingers and toes in humans: *Hormones and Behavior*, 43, 421–429.
- Silverthorne, Z. A. and Quinsey, V. L., 2000, Sexual Partner Age Preferences of Homosexual and Heterosexual Men and Women: *Archives of Sexual Behavior*, 29, 67–77.
- Brown, T. M. and Fee, E., 2003, Alfred C. Kinsey: A Pioneer of Sex Research.: *American Journal of Public Health*, 93, 894–896.
- Sell, R. L., 1997, Defining and measuring sexual orientation: A review: *Archives of Sexual Behavior*, 26, 643–659.
- Gonsiorek, J. C., Weinrich, J. D., and Sell, R. L., 1995, Definition and measurement of sexual orientation: *Suicide & Life – Threatening Behavior*, 25, 40–55.
- Mustanski, B. S., Chivers, M. L., and Bailey, J. M., 2002, A critical review of recent biological research on human sexual orientation: *Annual Review of Sex Research*, 13, 89–140.
- Kirk, K. M., Bailey, J. M., and Martin, N. G., 1999, How Accurate Is the Family History Method for Assessing Sibling's Sexual Orientation: *Archives of Sexual Behavior*, 28, 129–137.

- Freud, S., 2000, *Sebrané spisy V, Spisy z let 1904–1905*: Praha, Psychoanalytické nakladatelství, 33–44.
- Bogaert, A. F., 2002, Recent research on sexual orientation and fraternal birth order: *The Canadian Journal of Human Sexuality*, 1, 101–108.
- Mealey, L., 2000, *Sex Differences, Developmental and Evolutionary Strategies*: San Diego, Academic Press.
- Hamer, D. and Copeland, P., 1994, *The Science of Desire; the Search for the Gay Gene and the Biology of Behavior*: New York, Simon & Schuster.
- Křivohlavý, J., 2001, *Psychologie zdraví*: Praha, Portál.
- Beatty, L. A., 1999, Identity development of homosexual youth and parental and familial influences on the coming out process: *Roslyn Heights*, 34, 597–601.
- Remafeldi, G., 2002, Suicidality in a venue-based sample of young men who have sex with men: *Journal of Adolescent Health*, 31, 305–310.
- Rosario, M., Hunter, J., Maguen, S., Gwadz, M., and Smith, R., 2001, The coming-out process and its adaptational and health-related associations among gay, lesbian, and bisexual youths: Stipulation and exploration of a model. *American Journal of Community Psychology* 29[1], 133.
- Bailey, J. M., 1999, Homosexuality and mental illness: *Archives of General Psychiatry*, 56, 883.
- McKnight, J., 1997, *Straight Science? Homosexuality, Evolution and Adaptation*: London, Routledge.
- Weeks, J., 2001, Sexual orientation: historical and social construction: *International encyclopedia of the social and behavioral science*.
- Weiss, P., 2002, *Sexuální deviace, klasifikace, diagnostika a léčba*: Praha, Portál.
- Berenbaum, S. A., Bechtold, K. T., and Bailey, J. M., 2002, Who are tomboys and why should we study them?: *Archives of Sexual Behavior*, 31, 333.
- Pillard, R. C. and Bailey, J. M., 1998, Human sexual orientation has a heritable component: *Human Biology*, 70, 347–365.
- Dunne, M. P., Bailey, J. M., Kirk, K. M., and Martin, N. G., 2000, The Subtlety of Sex-Atypicality: *Archives of Sexual Behavior*, 29, 549–565.
- Lippa, R. A., 2001, On deconstructing and reconstructing masculinity-femininity: *Journal of research in personality*, 35, 168–207.
- Bailey, J. M., Nothnagel, J., and Wolfe, M., 1995, Retrospectively measured individual differences in childhood sex-typed behavior among gay men: Correspondence between self- and maternal reports: *Archives of Sexual Behavior*, 24, 613–623.
- Cohen, K. M., 2002, Relationship Among Childhood Sex-Atypical Behavior, Spatial Ability, Handedness, and Sexual Orientation in Men: *Archives of Sexual Behavior*, 31, 129–143.
- Dawood, K., Horvath, Ch., Reville, W., Pillard, R. C., and Bailey, J. M., 2000, Familial aspects of male homosexuality: *Archives of Sexual Behavior*, 29, 155.
- Dunne, M. P., Bailey, J. M., Kirk, K. M., and Martin, N. G., 2000, The Subtlety of Sex-Atypicality: *Archives of Sexual Behavior*, 29, 549–565.
- Ellis, L. and Ficek, Ch., 2001, Color preferences according to gender and sexual orientation: *Personality and Individual Differences*, 31, 1375–1379.

- Oberschneider, M. and Bailey, J. M., 1997, Sexual orientation and professional dance: *Archives of Sexual Behavior*, 26, 433.
- Bem, D. J., 1996, Exotic becomes Erotic: A Developmental Theory of Sexual Orientation: *Psychological Review*, 103, 320–335.
- Bem, D. J., 1997, Exotic becomes Erotic: Explaining the Enigma of Sexual Orientation: www.psych.cornell.edu/dbem/ebe_apa_address.html
- Bem, D. J., 2000, Exotic becomes erotic: Interpreting the biological correlates of sexual orientation: *Archives of Sexual Behavior*, 29.
- Bailey, J. M. and Zucker, K. J. Childhood sex-typed behavior and sexual orientation: A conceptual analysis and quantitative review. *Developmental Psychology* 31[1], 43. 1995.
- Blanchard, R., 1997, Birth order and sibling sex ratio in homosexual versus heterosexual males and females: *Annual Review of Sex Research*, 27–67.
- Bogaert, A. F., 2002, Recent research on sexual orientation and fraternal birth order: *The Canadian Journal of Human Sexuality*, 11, 101–108.
- Blanchard, R., Cavacas, A., Allin, S., Bradley, S. J., Schachter, D. C., and Zucker, K. J., 2002, Fraternal Birth Order and Birth Weight in Probably Prehomosexual Feminine Boys: *Hormones and Behavior*, 41, 321–327.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary, 1996
- Fraňková, S. and Bičík, V., 1999, *Srovnávací psychologie a základy etologie*: Praha, Karolinum.
- Vančata, V., 2003, *Primatologie, II.díl*: Praha, Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta.